

„A prédikációt harmincnégy évvel később mondhattam el”

*Interjú Péter Miklóssal**

– *Mi volt gyermekkorra meghatározó története vagy a legfontosabb jelenet, amelyre visszaemlékszik?*

– Nagyon apró koromból vannak emlékeim, jóformán már a babakocsiból. Az biztos, hogy attól a pillanattól, hogy megszülettem, az életben mindenhová idegenül cseppentem be: összeszokott környezetbe idegenként. Az elsőszülött után hét évre születtem. Összeforrott családba – apa, anya, nagymama és a meglévő unoka – valósággal idegenként tolakodik be hét év késéssel egy gyermek. Meg kell szokni, hozzá kell szokni: nekik sem könnyű. Mindenesetre a legnagyobb megértés nagymamám és köztem alakult ki. Ő vitt cukrászdába, moziba, s olyan filmeket is láttam, amelyek egyáltalán nem voltak nekem, gyereknek valók, mint a kor nagy slágere, Zilahy Lajos *Valamit visz a víz* című filmje is. Háborús élményeim és emlékeim is vannak. Hallottam a légelhárító ágyú lövéseit, láttam lezuhanó repülőgépet, sőt még játszottam is a roncsai között.

– *Hogyan emlékszik vissza az ifjúkorára?*

– Nem vagyok egészen biztos benne, hogy a gyermekkor, serdülőkor, fiatalkor kategóriáit rá lehet-e húzni az én életemre, mert velem minden abnormális időpontban történt. A hatodik születésnapomon már régóta első osztályos voltam. 1944-ben csak decemberben kezdődött a tanítás. Abból a megfontolásból adtak be az iskolába – ebben megállapodott egymással édesanyám és a tanító –, hogy ha nem bírja a gyermek és kimarad, nem veszített semmit. Aztán elfelejtették megvizsgálni, hogy bírom-e vagy sem, és otffelejtettek az iskolában. Érettségizni is így sikerült, tizenöt és fél éves koromban. Tizenkilenc és fél éves voltam, amikor lelki-

* Péter Miklós (Sepsiszentgyörgy, 1939 – Kolozsvár, 2008) Felsőfokú tanulmányait 1958-ban fejezi be a kolozsvári protestáns teológián, majd Biharpüspökiben és Biharvajdán segédlelkész. Ez utóbbi helyről 1959-ben elhurcolják és mondvacsinált indokkal 14 év fegyházra ítélik, melyből öt évet tölt le. Szabadulása után, 1965-1972 között Monostorpetriben és Pankotán lelkészkedik. Az 1972–1973-as években Pusztakamaráson helyettes lelkész, majd 1973 és 1990 között Bethlenben lelkész. 1991-ben doktori fokozatot szerez a kolozsvári protestáns teológián, majd különböző oktatói és vezetői tisztségeket tölt be kolozsvári és nagyvárad református közép- és felsőfokú tanintézetekben.

pásztorra fölszenteltek. Más olyankor érettségizett. Azért mondom, hogy nem tudom, kinél mikor kezdődik a gyermekkor, az ifjúkor. Háromévesen ismerkedtem meg a kor egyik legnépszerűbb írójával, Harsányi Zsolttal, aki „barátjává fogadott” (majd alig néhány hónappal később meghalt). Előpatakon nyaraltunk, szomszédos volt a szobánk, vacsora idején gyakran találkoztunk. Felfigyelt bőbeszédűségemre, szókincsemre. Azt mondta édesanyámnak, hogy „nagyságos asszonyom, ne felejtse el, amit mondok: ebből a gyermekből vagy költő vagy író lesz!” Amikor később ez tudatosodott bennem, akkor megpróbáltam megfelelni a próféciaának. Elkötelezésnek éreztem.

Tizenegy éves voltam, amikor egy nagyon kedves társasággal körülbelül tíznapos hegyi túrán vettem részt édesanyámmal. A Bucsecs hegység menedékházait jártuk végig. Soha nem felejttem el. Kár, hogy felnőtt koromban nem volt folytatása. Mikor éjszaka hazaérkeztünk, messziről látszott – kanyarban volt a lakásunk –, hogy szokatlan fény van az udvaron. Édesapámat, öcsémet a sátorban találtuk kilakoltatva. Valaki szemet vetett a lakásra – nem a sajátunk volt, bérlők voltunk benne, de szép volt –, az övéből ugyanis pártirodát, pártközpontot akartak kialakítani, és azt mondták neki, hogy válogasson, akármelyik lakást odaadják cserébe. Kidobattak minket az udvarra, hogy mi is keressünk magunknak újat. Persze, később jóval kisebbet utaltak ki nekünk. Így „nevelt” a rendszer, így próbált „maga mellé állítani” – hát nem is sikerült neki.

– *Melyik évben történt ez?*

– 1950-ben.

– *Tehát így kezdődtek az '50-es évek a család életében.*

– Igen, noha ez nem volt minden előzmény nélküli. A háború utolsó hónapjaiban édesapám üzletét kirabolták. Nem az oroszok voltak, mert sok tőlünk származó árut ismert fel később a város lakóinak ruházatán. Összeálltak a hasonló sorsú kiskereskedők, hogy helyreállítsák a város kereskedelmi életét, közös boltot hoztak létre, árumaradékaikat összeadva, új forrásokat keresve. Mikor aztán a szövetkezetesített és államosított kereskedelem kialakult, édesapámból – tekintettel szakmai tapasztalataira – vállalatigazgató lett. Természetes, hogy mihelyt sínre tette az új vállalkozást, kibillentték, kirúgták. 1951-ben el kellett költöznünk Sepsiszentgyörgyről Váradra.

– *Milyen emlékeket őriz a váradi évekből?*

– Nagyon sajnálom, hogy a középiskolai időszak számomra mindössze három évet jelentett – lehetett volna több belőle –, de akkor óriási középosztálybeli tisztviselőhiány volt az országban. Érettségizett emberekre volt szükség. Magas rangú katonatisztek és a közigazgatás még magasabb rangú beosztottjai az esti líceumban próbálták megszerezni az érettségit, tehát nagyon megbecsülték azt, akinek egyáltalán megvolt. Ezért igyekeztek minél gyorsabban, ahogy mondani szokták: „gyorstalpalással” érettségiztetni. Voltak kiemelt diákok, akikkel egy év alatt kettőt végeztek el. Bevezették,

hogy ne tizenkét vagy tizenegy, hanem csak tízosztályos legyen a középiskolai oktatás. Beleestem az első sorozatba: 1954 júniusában egyszerre érettségizett az utolsó tizenegyedik és az első tizedik osztály. Bár három évre zsúfolták, tömörítették össze a tananyagot minden tantárgyból, de azért elmondhatom, mégis olyan iskolában végeztem, amelynek falai között érezni lehetett, hogy korábban egyházi iskola, premontrei főgimnázium volt. A tanárok – akikre rákényszerítették az ateista szövegek felmondását – őrizték a hagyományt, amelyet a falak közé lépve naponta átélhettünk.

– *Volt-e olyan kiemelkedő tanáregyéniség, akire szívesen emlékszik vissza?*

– Több is. Például az András unokatestvérek. Mindkettőt Gusztávnak hívták, s hogy egymást meg tudják különböztetni, a fiatalabbik a második keresztnévét, az Ágostont használta, de amúgy Öcsi bácsinak szólította mindenki, az unokabátyját pedig Guszti bácsinak. Guszti bácsi teológiát és történelmet végzett 1931-ben. Pontosán tudom, hiszen a Teológián sokszor végignéztem a tablóját. Kozma Tiborral és Molnár Károly aradi esperessel végzett együtt, de sok más ismerős arc is volt azon a tablón. Tisztán emlékszem vissza ma is Guszti bácsi végtelen szelidségére, szeretetére és felelősségérzetére, valamint magyartanárunk, Öcsi bácsi, lelkesítő és elragadtató szavataira. Nemcsak megszerettette velünk a verseket és ébren tartotta bennünk a versek szeretetét, hanem rászoktatott minket, hogy ne csak tanuljunk, de mondjuk is a verseinket. Tóth István, költő és műfordító, franciából és latinból rengeteg verset ültetett át csodálatos módon magyarra. *Ódák és elégiák* címmel jelent meg egy kötete. Úgy emlékszem, ez a két műfaj jellemezte egész munkásságát. Zárkózott, sok bajjal, betegséggel küszködő ember volt. Egyetlen egyszer szólta el magát, mégpedig a legutolsó óránkon: „Bizonyára, ha nem is éreztettem, vannak maguk között olyanok, akik különösebben kedvesek voltak nekem”. Jellemző volt rám: félttem, hogy közénk tartozom. Két csodálatos zsidó tanárom is volt. Nagyvárad elképzelhetetlen a zsidók nélkül. Soha nem lett volna azzá a város, amivé lett, ha nincs a kultúrának annyi teremtője és fogyasztója a zsidó értelmiség és a kereskedő, iparos réteg körében. Márta néni, Deutsch Elemérné, a latin tanárnő, nagyon unottan végezte feladatát. Fel sem állt, amikor szavakat írt a táblára, s még hátra sem fordult, csak a kezét nyújtotta hátra, mégis megértette velünk a latin grammatika logikáját. Annak köszönhetően tudok ma is értelmesen, összefüggően gondolkodni, amit a latin nyelvből tőle megtanultam. A másik, Schwarz Lajos kémiatanár olyannyira népszerű tanáregyénisége volt Váradnak, hogy ma ösztöndíj vagy alapítvány viseli a nevét. Az volt benne a csodálatos, hogy nemcsak a mesterségéhez, de a tanítványaihoz is óriási szeretet fűzte. Még csak nem is az utolsó, hanem az utolsó előtti évben tanított – az érettségizőket jobban észben tartja a tanár, és biztosabb, hogy követi a pályájukat –, mégis ha évek múlva összetalálkoztunk, zsidó létére pontosan tudta, hogy református lelkész lettem, azt is, hogy a mi

teológiai szakirodalmunk elsősorban német, másodsorban pedig angol nyelven hozzáférhető, de azt is tudta, hogy franciát tanultam a középiskolában és olvasok is franciául. Egy alkalommal együtt utaztunk vonaton Aradról Váradig. Rögtön az út elején francia szaklapot vett elő, s ezt mondta: „Olvasd el ezt a cikket, utána beszéljünk róla.” Szóval, voltak szép számmal, akik hatottak rám.

– *A teológiai pályája indulásakor ki formálta elsősorban?*

– Kedves tanárom, Maksay Berci bácsi – a végtelen udvariasságával. Ő volt akkor a tanári kar legidősebb tagja, de egyetlen diák sem tudta őt köszönésben megelőzni az utcán. Sajnos, van olyan – a gyermekeimnél is fiatalabb – teológiai tanár, aki ha előre köszönök neki, akkor sem fogadja. Berci bácsit azért is szerettem, mert a középiskolai görög tanáromat történetesen ugyanígy hívták, Albertnek, és a görög nyelvet is nagyon szerettem. Minden tanév végén görög nyelvű vizsgán vettem részt Major Huba barátommal, aki ugyanazt a klasszikus líceumot végezte, amelyet én, úgyhogy reggel engem az ágyból szedett ki Huba, amikor eljött a vizsga napja: „Gyere, mert úgyis csak ketten versenyzünk, mind a ketten díjat kapunk, ne maradjunk szégyenben, és főleg ne maradjunk ki belőle!” Másik kedvenc tanáromtól négy éven át rettegtem. Két ember volt, akinek félttem a szemébe nézni, mert az volt az érzésem, hogy belém látnak, és semmi nem maradhat titokban előttük. Édesapám volt az egyik, Juhász István a másik. Tartotta a három lépésnyi távolságot, amely megadja a tanárnak a professzori tekintélyt, de ugyanúgy, mint Maksay Berci bácsi, a kollégáivá lett végzettjeit – azonnal átfordítva a magázást – tegezni kezdte. Juhásznéknál egyenesen családtag lettem, mert István bácsi széles munkatársi közösséget foglalkoztatott. Elképzелhetetlen lett volna a Teológián másként beszélni róla, akár a háta mögött is, mint „a professzor úrról”, de attól kezdve, hogy baráti, kartársi társaságot alkottunk, magától éretődően vált „István bácsivá”. Fél éjszakákat töltöttünk együtt; olyan is volt, hogy Tavasz Sándorék, István bácsi elhunyt apósáék lakásának egyik üres szobájában mindössze a néhány hajnali órát aludtam végig, mielőtt másnap reggel folytatni kellett a közös munkát. Őt az Úr-isten mecénásnak teremtette, hogy mindenkit, akiben egy kis igyekezet vagy képesség lakozott, ösztönözzön a cselekvésre. Mindig kézzel írt, bár több írógépe is volt.

– *Juhász István hogyan befolyásolta teológiai pályájának alakulását?*

– Korábban is meg-megkérdezte tőlem, hogy mi az, ami érdekel, amivel szívesen foglalkozom. Nem gondoltam egyháztörténetre, de miután annyi egyháztörténeti tárgyú dolgozatot – a nála doktorálókét, köztük a két fiáét is – lefordítottam már, egyszer megkérdezte: „És te végre mikor?” Az volt az ötlete, hogy próbálkozzam meg Kálvin magyarrá teljes egészében soha le nem fordított genfi gyülekezeti rendtartásával. Nem lesz szégyen, ha nem sikerül, mások is belevágtak már. Egy ilyen kérdésre csak egyféleképpen lehet válaszolni: csak azért is megmutatom, hogy sikerülni fog.

Nem szeretem félbehagyni a munkát. Addig kínlódom, amíg lesz eredménye. Közben rájöttem, micsoda gyönyörűség megismerkedni a tizenhatodik századi francia nyelvvel. Addig csak modern franciát tanultam a középiskolában, szerettem is, akárcsak a latint. A felismerésnek része volt, hogy csak akkor tudunk a tizenhatodik századi franciával megbirkózni, ha alaposak a latin ismereteink, mert sokkal közelebb állt még a latinhoz, mint a modern francia vagy akármelyik más modern latin nyelv. Utána már szinte magától értetődő volt, hogy Kálvinnal, Kálvin genfi munkásságával, közelebről pedig Kálvin igehirdetésével fogok foglalkozni. Nálunk utoljára Nagy Józsi bácsi írt erről egy vázlatos jellegű, rövidebb tanulmányt. Sikerült lefordítanom néhány Kálvin prédikációt. Beleéltem magam a korabeli Genf világába, így aztán doktori témául Kálvin igehirdetését választottam.

– *Mennyiben vált ennek hatására Kálvin követendő mintává az Ön számára?*

– Példaképekre mindenképpen szükség van, és mivel nekem mindmáig kedvencem maradt egyháztörténetünkben a reformáció kora, a tizenhatodik század, egyformán tanulok Luthertől is, Zwinglitől is, Kálvintól is, mindenkitől valamit. Kálvintól az önfegyelmet, a fegyelmezett gondolkodást, Luthertől a felszabadult vidámságot, amelyet meg kell keresni az élet legkeservesebb dolgaiban is, Zwinglitől pedig annak képességét, hogy meglássam a mindennapi örömeket, az apróságokat, amin derülni lehet. Ez a szemlélet ugyanis Zwinglinél felfokozottan van jelen, mert ő nem ment át akkora lelki válságokon, mint Luther. Ő beleszületett a derűbe, a vidámságba.

– *Milyen változást hoztak életében az '56-os események?*

– Harmadévesek voltunk a Teológián, amikor kitört Pesten a forradalom. Éjjelnappal az intézet egyetlen rádiókészülékét hallgatva követtük az eseményeket. Nagyon sajnálom, hogy nincs meg ez a rádió, de sajnós az a klubhelyiség sincs már meg, ahol ezt a készüléket körbeültük, pedig oda emléktáblát kellene állítani. Csodálom, hogy kibírta a készülék, és csodálom, hogy miképpen bírtuk mi. Rengeteget éjszakáztunk. Ravasz László püspök beszédéből tudtuk meg, hogy teológusok is estek el Budapesten. Meggyászoltuk őket. Semmilyen más módon nem tudtuk kifejezésre juttatni egyetértésünket és együttérzésünket. A gombostű és a tíz méter fekete szalag megvásárlása az én bűnöm, ezért ítélték majd három évvel később tizennégy évnyi kényszermunkára. Tréfásan azt szoktam mondani, hogy azért nem járok vásárolni, mert ha az embernek ennyibe kerül, hogy belép egy üzletbe, akkor nem éri meg. (Tényleg nem szeretek vásárolni, de hát elkényeztetett a családom, mindent házhoz szállítanak.) Hogy miért '59-ben tartóztattak le, s nem '56-ban? Megvan a magyarázata: olyan gondosan időzítette az akkori Belügyminisztérium, az államvédelmi hatóság az akcióit, hogy a letartóztatásokkal, tárgyalásokkal, ítélet-végrehajtásokkal mindig „egy csapásra két legyet ütött agyon”. Mindig egy-egy társadalmi csoporton vagy intézményen akartak

ütni, nem csak azokon, akiket elítéltek. Amikor a Bolyai Egyetemet megszüntették, tömegesen kezdték letartóztatni, elítélni a tanárokat és diákokat; amikor a teológiát akarták átszervezni – mert hát a központi irányítást mégiscsak könnyebb egy személy által gyakorolni, mint négy dékáni hivatal útján –, akkor megfélemlítésül, elrettentő példaként unitárius teológiai tanárokat, mind a négy kar hallgatóinak egy részét és tisztviselőket négy évtől huszonvalahány évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. Az én esetemben még egy gyülekezeten is ütni akartak.

– *Hol szolgált lelkészként abban az időben?*

– Akkor munkanélküli voltam, mert két évfolyammal, az ötvenhétben és az ötvennyolcban végzetekkel a hatóságok, a Kultuszminisztérium és a Hadügyminisztérium „labdázta”: egymásnak ellentmondó rendelkezéseket hoztak kéthetenként. Tehát, hol volt állásunk, hol nem. Olyan helyre neveztek ki segédlelkésznek, ahol még csak terveztek az állás létesítését, de ez a rendelkezés sem volt végleges. Nem sokkal később azonban helyettes lelkészi kinevezést kaptam Biharvajdára, Nagyvárad közelébe (Bihari Egyházmegye), ahonnan a lelkipásztort életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, kinevezett utódját pedig behívták munkaszolgálatra, s akkor harmadiknak kineveztek oda engem. A későbbi püspök, Buthy Sándor, aki akkoriban személyzeti tanácsosként szolgált, segített ehhez az álláshoz. Nyilván tudta, hogy mi lesz ennek a kinevezésnek az eredménye. Virágvasárnap előtti szombat este érkeztem meg, azzal az indokkal, hogy a nagyhét és a húsvét miatt szükség van a lelkipásztori szolgálatra. Megismerkedtem az elhurcolt lelkész – még a parókián lakó – családjával, megvacsoráztunk, nyugovóra tértem, s aznap éjszaka ott tartóztattak le. A templom belsejét harmincnégy és fél éves késéssel láttam meg. A virágvasárnapi prédikációt harmincnégy évvel később, a reformáció ünnepén mondhattam el, természetesen belefoglalva a szövegbe, hogy mekkora és milyen régi adósságot törlesztek a gyülekezettel szemben. Világos volt, hogy a gyülekezeten is ütni akartak egyet, megmutatva a presbitereknek, hogy „nektek sosem lesz papotok, hagyjátok abba az aláírásgyűjtést és a kérvényezést. Nem érdemlitek meg.”

– *Mivel indokolták a letartóztatást?*

– Megkezdődött a kéthónapnyi vizsgálati fogság. Rögtön az első kihallgatáson kiderült, hogy bőven elég a gombostű és a gyászszalag megvásárlása ahhoz, hogy rendszerellenes összeesküvés vagy izgatás – csuda tudja, hogy fogalmazott az akkori büntető törvénykönyv – vádjával elítéljenek. Érdekességként említem csak meg az egybeeséseket: húsz éves voltam, az engem kihallgató Fényes Ferenc nevű főhadnagy harmincnégy, a harmincnégyes szobában hallgatott ki tizennégyszer (ez tizennégy évet jelent), ennyi volt a kettőnk közti korkülönbség, s magam is ennyi éves lettem volna a szabadeljáráskor, ha végigülöm az egészet. Az volt a kihallgatáskor a feltűnő, hogy a vallatott

ember jobb oldalán, a sárgára festett falon hatalmas tintafolt éktelenkedett. Luther Márton is az ördöghöz vágta a tintásüveget. Valószínű, hogy egy korábbi letartóztatott vette magának a bátorságot, s még mielőtt aláírta volna a kihallgatási jegyzőkönyvet, a falhoz vágta a tintatartót. Arra a foltra nézve az ember mindig bátorságot gyűjthetett magának. Egyébként nem bántottak a kihallgatás alatt. Voltak különféle bánásmódra szakosodott tisztek, megvoltak a verők, de megvoltak a kedvesek, az udvariasak, a jóvialisak is, akik közé Fényes is tartozott. A kihallgatások során összeszedtük a közös ismerősöket, hiszen a letartóztatás helyének a közelében – Bihar községben – született, ott nőtt fel, Bihar megyei ember volt. Említettem, hogy katonatisztek, magas rangú hivatalnokok ebben az időszakban úgy „szerezgették” az érettségit. Ő is esti líceumba járt akkoriban. Az egyik kihallgatás alatt az iskolaigazgatóval beszélt telefonon. Megkérdezte tőle, hogy mikor lesz a dolgozatírás, majd megnyugtatta az igazgatót, hogy töltőtoll mindig van nála. A tudás persze nem volt fontos, mert az ilyeneknek minden körülmények között meg kellett adni az érettségi bizonyítványt.

– *Hogyan viselte mindezt a családjá? Nős volt-e már, vagy csak a szüleinek kellett szembeszülniük azzal, hogy egyik napról a másikra börtönbe kerül a gyermekük?*

– Legényember voltam, azzal a reménységgel, hogy valaki azért megvár. Nem így történt. Biztosan jobb volt ez így, hála a jó Istennek. Abban az órában érkeztem meg a vizsgálati fogság helyszínére – a lefogásom virágvasárnap történt –, amikor a kolozsvári felsővárosi templomba megérkeznek a hívők az istentiszteletre. Ott szólt a harang, én meg a szekusok autójában ültem. Így értékeltém a helyzetet és az időzítést:

Virágvasárnap

*Nem vagyok Krisztus,
lábam elé
virágot senki se' hintett,
mozdulatomra
félve vigyázott
három kemény tekintet.
Egyetlenegy nő várt reám
reggel az állomáson,
fénytelen volt, hozsánátlan volt
az én bevonulásom.
Hogy élni, s néha szólni mertem:*

*négy cellafal az ára,
virágvasárnap:
így kezdődik
az út a Golgotára.*

Aztán két hónapi vizsgálati fogság után következett az ítélet: pontosan két hónappal a letartóztatásom után, május 22-én, hosszú, esős napon. Maniu Traiannak hívták az elnöklő hadbíró, főhadnagyi rangja volt. A védekezésre sok lehetőséget nem adtak. Azt, hogy volt ügyvédem, a szabadulásom után tudtam meg. Mit mondott a védőbeszédében? „Elkövetett egyes bűnöket, de kérem, bánjanak velem emberségesen.” Valami ilyesmit. Hasonló beszélgetés a letartóztatást követő órában is lejátszódott. Biharvajdáról, ahonnan elvittek, előbb hazavittek a szüleimhez, ott megrendezték a házkutatást. Mindenemet ott tartottam. Édesapám akkor azt mondta Fényes Ferencnek: „Főhadnagy úr, bánjon kíméletesen a fiammal, gondoljon arra, hogy önnek is lehetnek gyermekei”. Ezt válaszolta Fényes: „Két lányom van, Péter úr”. Aztán csak a szabadulás után tudtam meg, hogy megígérte édesapámnak: három hét múlva felkereshet, és amit lehet, elmond rólam. Ez a találkozás meg is történt. Őszintén és bizalmasan azt mondta, hogy: „Ha rajtam múlna, akkor egy kis veréssel hazaengednék minden fiatalt”. De neki is parancsoltak, hisz koncepció per volt.

– *És miért tizennégy évre ítélték?*

– Azért, hogy elrettentő legyen. Aki öt éves börtönbüntetést kapott, vagy annál kevesebbet, végtelenül elkeseredett. Arra számítottak, hogy bizony mind le kell ülni. Mi, akik ilyen hihetetlenül magas, tíz év feletti büntetést kaptunk, szinte vidáman vettük tudomásul. Komolyan mondom, hogy vidáman, derűvel, humorral, gúnyolódva, hogy vajon ebből mennyit fognak leülni ők, akik elítélnek bennünket. Hát ennyi ideig biztosan nem leszünk benn, mert millió dolog történhetik a nagyvilágban, ami a szabadulásunkat elhozza.

– *És mi volt az, ami valóban elhozta?*

– A mai napig adósa vagyok önmagamnak: a korabeli sajtót nem tanulmányoztam át kellőképpen. Mindenesetre óriási nyugati nyomás nehezedett az országra, 1964-ben ez kényszerítette rá az akkor már nem sokkal a halála előtt levő Gheorghiu-Dej államelnököt, hogy meghirdesse a közkegyelmet. Nem amnesztiát, a hátralévő büntetések elengedését, nem rehabilitációt, hanem csak megkegyelmezést.

– *Tehát akkor jogi értelemben az Önök becsületét vissza sem adták?*

– Hát, tulajdonképpen el sem vették, mert azt nem lehet olyan könnyen elvenni. Jó, hogy ezt a szót említette. Hadd emlékezzem az édesanyám szavára, amellyel útnak engedett: „Fiam, ha valamit kérnek tőled, azt tedd meg, de a becsületed tartsd meg!”

Öt és fél éven át őrizgettem magamban a drága útravalót. Odabent írtuk a verseinket, lehetőleg nagyobb, kötött formájú verseket, hogy könnyebb legyen észben tartani. A börtönben nem azért nem születik szabad vers, mert ott ne lennénk szabadok. Arról van szó, hogy nehezebb azt a verset megjegyezni, amelyiknek nincsenek nagyon határozott, ritmikus és rímbe kényszerített formái. Egymás verseit írtuk le, tanultuk meg. Most nem a magamét mondom: Bárdos Artúr – tudomásom szerint jelenleg Izraelben élő költő – a vizsgálati fogságban nekem diktálta, s én a kibontott fogpasztás tubus belsejével a véceről lopott papírra írtam. Lehet, hogy ő elfelejtette, én annál inkább megjegyeztem:

*Hogy odakint milyen a fűszál?
Zsarnok szél rontott rá, tiporta.
Alóla is kiserkent arasznyi
Lelke sarkának nyomát hordta.*

*Hogy odakint milyen a fűszál?
Még úgy emlékszem: talán zöld volt.
A harmat égi súly nyomta
a földre szelíden, s behódolt.*

Akár Horváth Imre is írhatta volna, az ő csodálatos négysorosainak a tömörségét hallom ki belőle. Az tartotta bennünk a lelket, hogy a legkeményebb dolgokat is sikerült versbe önteni, például az amiatti elkeseredésünket hogy az erőnket nem tudjuk felhasználni, holott szükség volna rá. Éppen aratási időben volt a felszentelésem; eljött az első évfordulója. Arra gondolva, hogy az aratni való sok, de a munkás kevés, mindenkitől kérdeztem, így magamtól is:

*Uram, aranylik vetésed dús kalásza,
Sarlóra ringanak a hajló szálak,
Meggyőznék benne sok-sok izmos vállat?
Mért nem küldesz engem is aratásra?
Minden tagom nagy tetre vágyva reszket.
Meglásd, a sorban mindig elől járnék
Nyomon nem érne semmi gond, baj, árnyék.
És szólt a Gazda: Vedd hát a keresztet.*

Egy évvel később rájöttem, hogy nemcsak aratás, hanem vetés is van, sőt, azt megelőzően szántás is. Nálunk a szántás megelőzi a vetést (Izraelben ez fordítva volt), és aki

az eke szarvára vetette a kezét, az ne nézzen hátra, hanem előre. Ez a gondolat aztán végképp kihúzott a csávából a hátra lévő évek alatt. Nem kutattam én tovább az odakerülésem okát. Aki ezt kutatta, az többnyire belebetegedett, depressziós lett, önmagával meghasonlott, skizofrén. Aki előre tekintett, s inkább azt latolgatta, hogy vajon erre az iskolára miért lehet szüksége, mi lesz ennek a haszna, az derűsen és vidáman viselte elítélése terhet.

– *Van-e olyan jellemző története a börtönévekből, amelyről úgy érzi, hogy befolyásolta, megváltoztatta a gondolkodását és a hitét?*

– Volt egy csodálatos élményem, amely megtanított arra, hogy nyugodtan rábízhatom az Úristen gondviselésére az életemet, és felesleges törnöm a fejem a jövő tervezésén. Napok óta hallottuk a mozgásokat éjszakánként: tömegek indultak útra ismeretlen úti céllal. Félünk minden változástól, mert a szamosújvári körülményeket megszoktuk. Egyszer azonban a mi cellánkba is belépett az a tiszt, akinek a kommunizmus bűneit elítélő legfrissebb – Tismăneanu nevével fémjelzett – politikai dokumentumát olvasva találkoztam a nevével (Istrate főhadnagynak hívták), hogy papírral és ceruzával a kezében névsort készítsen. Mindannyian reszkettünk, akiket összeírt, mert ki tudhatta, milyen embertelen körülmények közé fognak elhurcolni bennünket, például valamelyik Duna-delta környéki hírhedt munkatáborba. Próbáltam elbújni, hogy ne szúrjak szemet – akkor is 180 centis voltam, nem ment könnyen –, próbáltam a négyszintes ágyak közé elrejtőzni, de csak „kiszúrt” magának. Magához hívott, s a kezembe nyomta a papírt és a ceruzát, hogy én írjam a névsort, de „Magadat írd fel elsőként!” – szólt a parancs. Ámbár ábécé sorrendben kellett összeállítani a listát, mégis Péter Miklós került az élére, hogy ki ne maradjon. Két-három napig kétségbe esve vártunk a sorunkra. Később azokat vitték el, akik nem szerepeltek a listán. Minket a helybeli bútorgyár akart megtartani, mert ott is teljesíteni kellett a tervet, és nagy szükségük volt a munkaerőre. Maguknak válogattak, de hát az ilyesmit nem hozták a rabok tudomására.

Azóta tudom, hogy Saul is, aki kilátszott egy fejjel az ő népéből, hiába próbált a holmik között elrejtőzni, ha őt egyszer Isten kiszemelte, hogy király legyen, azzá kellett lennie. Hát az én királyságomat is eldöntötte Isten, hogy életben maradjak, ne kerüljek oda, ahonnan csak a tifuszban vagy sárgaságban megbetegedettek térhettek vissza Szamosújvárra, hogy a börtönépületet messziről meglátva vessék a keresztet, gondolván: „hála Istennek, hazaérkeztünk”. Olyan állapotban voltam, hogy nem éltem volna túl az elviselhetetlen rabszolgamunkát, hiszen a börtönorvos még a bútorgyárban sem akart engedni dolgozni, én erőszakoskodtam. Az illető orvosból később kardiológus professzor lett a kolozsvári egyetemen. Egy biztos: óriási emberanyaggal kísérletezhetett, a börtönben felkészülhetett a pályára. De tényleg értett a szívgyógyászathoz, és nem

tetszett neki az akkori szívritmusom.

– *A börtönévek után milyen volt visszatérni a „kinti” világba?*

– Még évekkel később is akadt olyan esperesem, aki azt mondta: „Én nem tudom, hogy kell bánni ezekkel a rovott múltú emberekkel.” Mind a mai napig vannak olyanok, akik nem mernek szóba állni velem, nem szívesen vannak a társaságomban, mert lejáratják magukat azzal, ha ők, akik a szocializmus építésében szereztek érdemeket, egy börtönviselt emberrel szóba állnak. Még az egyházunkban is vannak, akik svájci ösztöndíjat, sőt moszkvai utat akadályoztak meg, pedig az utóbbi nem volt valami kívánatos. Akkor tudtam életemben egyszer Nyugat-Európába eljutni, amikor a felette-seimet megkerülve szereztem meg a célvízumot és a tranzitvízumot. Így sem a püspöki hivatal, sem pedig a Teológia nem tudott róla, ugyanis a hivatalos útra terelve biztosan került volna valaki, aki ezt is megakadályozza.

– *Az egyház nem állt ki azok mellett, akiket koncepciós perben ítéltek el?*

– A szabadulásom idején nem. '90 után is püspökváltásra volt szükség, hogy egyáltalán beszéljenek rólunk. Mindenesetre szép volt az a néhány esztendő, amikor Kolozsvárt mind a három protestáns püspök a szamosújvári társaságból került ki: a református Csiha Kálmán*, az unitárius Erdő János és az evangélikus Mózes Árpád.

– *Hogyan tudott visszatérni a mindennapi életbe?*

– A gyülekezetben nem kellett mindenkinek tudnia róla, min ment keresztül a lelkipásztora. Legfeljebb érzékelhették abból, ahogy beszélgetünk, hogy jobban megérttem mások szenvedéseit, mintha felülről nézném. Jó volt ott, ahol nem a hatóságokkal kellett szembenézni, hanem az igehirdetést hallgató hívekkel, gyülekezeti tagokkal és a vallásórára jövő gyermekekkel.

– *Hol sikerült újratekinteni az életet?*

– Hosszú lista következik. Három hónapig Belényesben voltam helyettes lelkész, majd tíz hónapig Érselinden, három évig Monospetriben. Ezután négy évig lelkész voltam Pankotán. Nem volt választási vagy meghívási eljárás. A gyülekezetet lemondatták a választói jogról, és a püspök kinevezett. Papp Lászlónak, a váradi püspöknek egyébként sűrűn gyakorolt módszere volt, hogy ne legyen szava a presbitériumnak. De hát az ő szava is Bukarestben fogalmazott szó volt, ő csupán visszhangozta. Sikerült annyira magamra haragítanom – szándékosan –, hogy végre elengedett, és átjöhöttem az erdélyi egyházkerületbe, ahol Nagy Gyula püspök azzal fogadott, hogy felsorolta az üres helyeket, mondván: „Akárhová mehetsz, és onnan aztán majd pályázhatsz, mert helyettesnek én bárhova kinevezlek.” Ajánlotta Pusztakamarást, mert Kolozsvárhoz

* Somfalvi Edit Csiha Kálmánnal készített interjúja folyóiratunk korábbi számában olvasható: „Ha az ember belül rendben van, minden megpróbáltatást elvisel.” *Mediárium*, 2008. tél – tavasz, 82-94.

az volt legközelebb. Ott voltam kilenc hónapig. Bethlen üresedett legközelebb, ezren felüli kisvárosi gyülekezettel. Heten pályáztunk, a hét közül a püspök engem ajánlott. Elsőként mutatkoztam be, arra számítottam, hogy elfelejtenek a negyedik vasárnap, utánam még jött kettő. Titkos szavazás volt, és elég tisztességes többséggel engem választottak meg. Gyülekezeti lelkipásztorként ott töltöttem a leghosszabb időt: tizenhét évet. A gyermekeim ott kezdték, és ott is végezték el az iskolát. A fiam akkor ment első osztályba, a lányom két évvel később, mindketten ott érettségiztek. Szép időszak volt a számukra, mert a lelkipásztorgyermekek mind hontalanok. Nehéz tőlük megkérdezni: „Hová való is vagy, édes fiam?” De Bethlent tekintik a hazájuknak, hiszen tizenhét év az ő életükből sokkal többet számít, mint az enyémből. Onnan aztán 1990 októberében – hivatalosan 1991. január elsejétől – azért kerülhettem be Kolozsvárra, mert újraindult az egyházi középiskolai oktatás. Már a felvételi vizsgára jó néhány lelkipásztort behívtak dolgozatjavításra, felvételiztetésre. Már akkor elkezdtem megmozgatni mindent annak érdekében, hogy ebből a tanári karból ne maradjak ki, hiszen a tanítás a szenvedélyem, ott érzem a legjobban magam, ahol fiataloknak beszélhetek. Sikerült is. Ezzel egy időben indult meg Péntek Árpád, akkoriban nyugdíjazott rektor magánkezdeményezéséből a vallástanár-képzés is. Felhívott telefonon, s megkérdezte: „Nem jönnél egyháztörténetet tanítani?” Attól kezdve ott is tanítok. Az előadó tanári rangomat az állami egyetemen kaptam meg, miután a fakultás betagozódott, s ezzel a ranggal vett át a Partiumi Keresztyén Egyetem, amelynek szüksége van az akkreditáláshoz doktorátussal és egyetemi oktatói ranggal rendelkező tanárookra. Azért emelem ezt ki, mert Hermán Jancsi barátom, aki szintén az egyháztörténet doktora, mégsem volna alkalmas tanárnak – az akkreditációs szempontok szerint – a Partiumi Egyetemen, mert nincs még tanügyi gyakorlata.

Sok-sok elégtételt kaptam az Úristentől. Nyilván Tőle kapom, nem az állami hatóságoktól vagy az egyházi feletteseimtől. Elmondom, hogy milyennek képzeltem a szabadulást odabentről, s hiába alakultak aztán másként a dolgok, most mégis elégtételt érzek. Annyit tennék még hozzá, hogy Nagyváradra hajnalban érdemes vonattal érkezni. Ez a legcsodálatosabb élmény az összes utazásaim közül:

*Elmosódnak, s új formát öltenek,
újból kirajzolódva hosszú árnyak.
Magabiztos mosolya
fakó ezüst tükrére fagy,
s a Hold átadja haloványságát a halálnak.
Összevegyül
hajnali színharmóniában
a gőzt lehellő gép,
a felhővé váló füst,
s a Nap csókján csillanni vágyó harmat,
sínvégeken
a kerék kattogása
ütemet ad egy ébredező dalnak.
Közeledem.
Éles kanyar mögött
szürkén derengő ég-alapra festve
egy téglaszínű kémény karcsú teste
mint óriás mér földkő célt mutat:
Tudom, már megfutottam az utat.
Az országút a folyóhoz simul,
tompán dübörög a vasvázú híd,
kövön tajtékká tört a habfodor,
a duzzasztógát víz esését zúdítt,
a töltés alatt megbújnak a házak,
és a magasból minden egybeolvad,
kupolák, tornyok, oszlopok, tetők,
egy hívó ölelésben átkarolnak:
a hosszú útról hazaérkezőre,
a vén városban vár reám a holnap.*

A szabadulásom nem így sikerült: éjszaka érkeztem Váradra. Azóta viszont minden kedden hajnalban érkezem. Másik elégtétel: elsőévest vizsgáztatok az állami egyetemen Kolozsvárt. Első félévi a vizsga, ekkor tudom csak azonosítani a nevet a gazdájával. A vizsga írásbeli, mert szóbelire nincs idő. A hallgatók az elkészült dolgozatokat egyenként leteszik az asztalra, majd kimennek. Az egyiküknél elolvasom a jobb felső sarokba írt nevet, majd ránézek a gazdájára. Nagyon ismerős a név. Visszahívom a kislányt a folyosóról: „Nem Szék községből való vagy?” „De igen.” „Azért kérdem, mert volt nekem egy ilyen nevű börtönőröm.” „Hát ő az én nagyapám”.

Szabadulásom negyvenedik évfordulójára esik az augusztusi újkenyéri hálaadási istentisztelet a szamosújvári templomban, amely egyébként is minden vasárnap zsúfolásig telve. Börtönviselt lelkipásztorok szolgálnak. Másnap, a Duna Televízió híradójából megnézem a felvételt. A kamera éppen azt a pillanatot örökítette meg, amikor az úrvacsorai kelyhet nyújtom az egykori börtönőrömnek. Mondjam azt, már csak ezért is érdemes volt az egészet végigélni?

– *És a jelen?*

– Amíg az Úristen ad erőt, addig nagyon jól érzem magam a fiatalok körében. Kétféle munkám van az egyetemen. Egyháztörténetet tanítok vallástanár-jelölteknek, akik kötelesek eljönni az óráimra. Ezt szoktam mondani az elsőéveseknek megismerkedéskor: „A tananyagot elsajátíthatjátok akárhonnán. Könyvet is írtam, jegyzet formájában is megjelent, a könyvtárban mind a két változatot megtaláljátok. Adok egy hosszú bibliográfiát magyarul vagy bármilyen nyelven, utánaolvashattok, lexikonokat böngészhetek, az interneten találtok mindenhez milliányi anyagot, de én a vizsgán nem ezeket fogom számon kérni tőletek. Csakis a vicceket, amiket az órákon mondtam. Ezt tréfásan mondom, de komolyan gondolom: a tanárral való személyes kapcsolat – akármilyen gyenge vagy bogaras legyen is az a tanár – életre szóló élményt jelenthet egy diáknak, s ha ezt későn ismeri fel, annak mértékében fogja megbánni, amennyit elszalasztott belőle. Bármilyenek is legyünk, amíg ébren van az órán a diák, figyel s kérdez, attól rögtön mi is, megfiatalodunk és lelkessé válunk.

A vallástanár-jelöltek oktatásán kívül egyéb szakokon is adok elő teológiai ismereteket, így a zene- és a turisztikai menedzsment szakon is, alkalmazkodva természetesen az érdeklődési körükhöz. Mindazok, akik választották a tárgyat, azokat tényleg érdekli, nekik vannak kérdéseik, és nagyszerűen tudunk együttműködni. A zeneszakon nyilván nem telik el óra éneklés nélkül, mert zenével szemléltetjük az elhangzottakat. A turisztikai szakon most tanítok először. Kíváncsi vagyok, hogy a vizsgafeladatoknak miként tesznek eleget. Arra kértem őket, válasszanak egy-egy templomot, és idegenvezetőként mutassák be. Gyűjtöttem nekik mintát, s az ötleteimet lelkesen fogadták. Nagyon várom, hogy újra találkozzam velük, csupa öröm köztük lenni. És nem akarom

elhinni, hogy a legközelebbi születésnapom a hatvannyolcadik lesz, mert nem érzem magam annyinak.

– *Milyen tanáccsal látna el, mivel biztatna egy mai fiatal lelkészt, teológust?*

– Ne hallgass a feletteseidre többet, mint amennyit feltétlenül muszáj, s a szószék-ről nézz a híveid szemébe, onnan kiolvashatod, hogy megértették-e, amit mondtál, s ha nem, lehet, hogy magad sem értetted meg.

Az interjút Somfalvi Edit készítette.

